

Gazdag Vilmos

A kétnyelvűségkutatás eredményeinek megjelenése a magyarországi és a kárpátaljai magyar középiskolai oktatásban*

I. Bevezetés

Az elmúlt évtizedek során a magyarországi és a határon túli nyelvészeti kutatások terén is komoly figyelem övezte a határon túli magyar nyelvváltozatok alakulását (ezzel kapcsolatosan lásd pl. *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* sorozat köteteit: Cserniczkó, 1998; Göncz, 1999; Lanstyák, 2000; Szépfalusi-Vörös-Beregszászi-Kontra, 2012; Fancsaly-Gúti et. al 2016; Péntek-Benő, 2020), illetve az azokban megmutatkozó államnyelvi hatásokat. Az ehhez kapcsolódó kutatások jelentős része a szókölcsönzésekkel és azok különböző aspektusaival foglalkozott, de természetesen gazdag szakirodalom áll a kutatók rendelkezésére más kétnyelvűségi jelenségek (névhasználat, kódváltások, pragmatikai eltérések stb.) vizsgálatával kapcsolatosan is.

A témakörrel kapcsolatosan megjelent írások jelentős részében a szerzők annak a fontosságát is kiemelik, hogy a minden szintérre kiterjedő adekvát kommunikáció elérése céljából kiemelkedő fontossága van a nyelvi és nyelvhasználati tudatosságnak, amely kétséget kizáróan szoros összefüggést mutat az iskolai anyanyelvoktatás milyenségével, valamint az iskolában oktató tanárok nyelvszemléletével, nyelvi előítéleteivel is (erről lásd pl. Jánk, 2019). Azzal viszont már meglehetősen kevés kutatás foglalkozott, hogy a kétnyelvűségkutatás eredményei milyen formában és mennyiségben jelennek meg a kárpátaljai és a magyarországi középiskolai oktatásban.

Jelen írás célja tehát a fentebb említett hiányra való reakcióként a kárpátaljai és a magyarországi tantervek és tankönyvek kétnyelvűségkutatással kapcsolatosan megjelenő anyagainak az áttekintő elemzése, illetve a két ország tekintetében jelentkező sajátosságok bemutatása.

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia 153/20/2022/HTMT Domus Hungarica ösztöndíj-program keretében készült.

II. Néhány gondolat a határon túli magyar nyelvű oktatás jellegéről és szerepéről

A kisebbségi anyanyelvi iskola valamilyen formában és mértékben mindig kétnyelvű, és bár az iskola megköveteli az államnyelv ismeretét, módszeresen, idegen nyelvként, második nyelvként nemigen oktatja (Péntek, 1995, 83. o.), annak ellenére sem, hogy a kisebbségi nemzetrészek alapvető nyelvi célként a funkcionális kétnyelvűség (Lanstyák, 1996, 11–15. o.), illetve az anyanyelvi dominancia elérését és megőrzését, valamint az anyanyelv köznyelvi változatának elsajátíttatását (Misad, 2020, 251. o.) határozzák meg.

„A magyar iskolai anyanyelvi oktatást/nevelést (Magyarországon és a szomszédos államokban egyaránt) ma is nagyrészt az öncélú nyelvtanítás jellemzi, ami a standard nyelvi ideológia miatt lingvicizmust eredményez (Kontra, 2008, 7. o.), s ezáltal „a magyar iskolarendszer nem kiegyenlíti a belépő tanulók közötti, eltérő szocializációból fakadó hátrányokat, hanem növeli” (Sándor, 2018, 188. o.). Amint azt Beregszászi Anikó (2009, 21. o.) is hangsúlyozta, az anyanyelvoktatás korábbi negatív hatásait csak úgy lehet megszüntetni „ha a pedagógusképzés és -továbbképzés a szakmailag (nyelvtudományi módszerekkel alátámasztott) és didaktikailag megalapozott szemléletet és módszereket közvetíti a jövő oktatói felé; illetve ha az oktatás irányítói olyan tantervekkel, tankönyvekkel és oktatási segédletekkel, módszertani útmutatókkal látják el őket, melyek nem a nyelvi alapú diszkriminációt éltetik tovább, nem nyelvművelői babonákat terjesztenek, hanem ismereteket és hasznosítható tudást közvetítenek”.

Különösen fontos szerepe van a változásnak a határon túli magyar kisebbségi közösségek esetében, ahol a kisebbségi lakosság döntő többsége a lakóhelyük államnyelvi kölcsönszavakkal színesített nyelvváltozatát sajátítja el először (Dudics Lakatos, 2018, 112. o.), s az általuk használt nyelvváltozatokkal „legalább két presztízsváltozat áll szemben: az idegen államnyelv és a magyar anyanyelvi sztenderd” (N. Császi, 2018, 45. o.), s lényegében „az anyanyelvi iskola az egyetlen olyan hely, ahol a kisebbségi magyarság anyanyelvének szinte minden változatával megismerkedhet és begyakorolhatja használatukat (Lanstyák, 1991, 39. o.).

Így az iskolákban oktató (s nem csak a magyar szakos) tanároknak „kiemelkedő szerepe van abban, hogy milyen lesz a felnövekvő generációk nyelvről, nyelvváltozatokról, nyelvhasználatról kialakított képe” (Lőrincz, 2020, 225. o.). Egyáltalán nem mindegy ugyanis az, hogy az említett pedagógusok miként nyilatkoznak ezekről a kérdésekről (Beregszászi–Dudics Lakatos, 2022), hiszen a pedagógusok véleménye tükröződik a tanítványaik megnyilvánulásaiban is (Dudics Lakatos, 2020).

III. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés alakulása

Az 1990-es évektől kezdődően számos tudományos kutatás bizonyította az olyanfajta felcserélő szemlélet eredménytelenségét, melynek során nem tudatosítják a diákokban saját regionális nyelvváltozataik jellegzetességeit, értékeit, hanem mindent a magyar(országi) standard nyelvváltozat normáihoz mérnek, s mindazt, ami nem egyezik ezzel az eszménnyel, stigmatizálják (Beregszászi, 2011, 33. o.). Ezzel egyidejűleg „a nem-standard nyelvi jegyeket használó gyermeket megbélyegző iskola azt üzeni a gyermeknek, hogy az a közösség, amelyből érkezett, az a kultúra, amit környezete képvisel, értéktelen, megbélyegzett, szégyellnivaló” (Cserniczkó, 2008, 111. o.).

„A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés megújításának folyamata szorosan összefügg a kárpátaljai magyar közösség nyelvi helyzetének, nyelvhasználatának, nyelvi attitűdjeinek, anyanyelvi oktatásának tudományos igényű vizsgálatával, aminek kezdetei az 1990-es évek második feléig nyúlnak vissza” (Beregszászi–Dudics Lakatos, 2023, 12. o.) Az anyanyelvi nevelés reformjának megindulása leginkább az 1995-ös ungvári Élőnyelvi Konferenciához, valamint Cserniczkó Istvánnak, A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című sorozat első köteteként megjelent A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján) című monográfiájához, a kárpátaljai magyar nyelvi tervezés első koncepciójának megalkotása pedig a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szakembereinek nevéhez köthető.

Ahogy arra Dudics Lakatos Katalin (2021, 346. o.) is felhívta a figyelmet „a kárpátaljai nyelvi tervezés, oktatástervezés legnagyobb sikere az az anyanyelv-oktatási reform, melynek eredményeként 2005-ben egy olyan magyar nyelv tanterv lépett érvénybe Kárpátalja magyar iskoláiban, mely a hozzáadó szemléletet szem előtt tartva alakította az anyanyelv oktatását az általános (5–9.) és a középiskolai (10–12.) osztályokban”. A kárpátaljai magyar anyanyelvoktatási reform egyfajta csúcspontjaként 2017-ben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar tanszékén készült leírás révén „sikerült megváltoztatni a kárpátaljai magyar középiskolai magyar nyelv érettségi követelményrendszerét, tartalmát és formáját”, illetve elérni azt, hogy „a kárpátaljai magyar gyerekek magyar nyelv érettségi vizsgáját megfeleltessék a magyarországi magyar nyelv és irodalom középszintű érettséginek” (Beregszászi–Dudics Lakatos, 2023, 38–39. o.; 2019, 151. o.).

2018-ban egy új, az addig elért pozitív eredményeket teljesen elvető középiskolai magyar nyelv és (integrált) irodalom tanterv és az ez alapján készült tizedik osztályos magyar nyelv tankönyv jelent meg, amely lényegében visszatér az előíró, felcserélő szemléletű anyanyelvoktatáshoz, s így alapvetően figyelmen kívül hagyja mind az anyanyelvi oktatásmódszertan, mind pedig a nyelvtudomány utóbbi húsz évének az eredményeit (Beregszászi, 2021, 97–106. o.). Ráadásul mindeközben a kárpátaljai

magyar nyelvi oktatásnak a független Ukrajna létrejötte óta folyamatosan szembe kell néznie azon nyelv- és oktatáspolitikai döntésekkel (ezekről lásd Cserniczkó-Tóth, 2021) is, amelyekkel az ukrán államapparátus „a nemzetiségi kisebbségek, köztük a magyar tannyelvű oktatás teljes felszámolását, a kárpátaljai magyar nemzetiség fokozatos beolvasztását célozta meg” (A. Jászó, 2009, 16. o.). A 2015 végétől kezdődő időszakban elfogadott törvények és jogszabályok teljesen új, az ukránosítás irányába terelték az ukrán nyelvpolitikát, mely olyan törvényekben csúcsozott ki, mint például a 2017-ben elfogadott új oktatási törvény, vagy a 2019-es új államnyelvi törvény (Cserniczkó, 2022, 72–84. o.).

IV. A kétnyelvűségkutatás eredményei a középiskolai oktatásban

Amint arról fentebb már szót ejtettünk, mind a magyarországi, mind a határon túli (s így természetesen a kárpátaljai) középiskolai anyanyelvoktatás évtizedeken át erősen előíró jellegű volt (Perjés-Vass, 2008), s csak lassú folyamatként lezajló dominanciaváltás révén mozdult el a leíró jelleg és a funkcionális, a szocio-lingvisztikai szempontokat is érvényesítő anyanyelvoktatás irányába, s járult ezáltal hozzá az iskolai keretek között fellépő nyelvi stigmatizáció mértékének a csökkenéséhez (a nyelvi stigmatizáció kapcsán lásd pl. Kontra, 2009).

A továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy áttekintsük, miként is jelentek meg a kétnyelvűségkutatás eredményei a tantervekben és a hozzájuk kapcsolódó tankönyvek tananyagtartalmában.

IV.1. A magyarországi helyzet

a) A nemzeti alaptantervek

Az 1995-ös Nemzeti Alaptanterv (a továbbiakban NAT) két helyen említi a nyelvváltozatok kérdéskörét: elsőként a 6. évfolyamnál a köznyelv, szaknyelv és irodalmi nyelv megkülönböztetésénél, másodszer pedig a 10. évfolyamnál a nyelv rétegződésénél. A 2003-as NAT a következőket írja a nyelvváltozatok kapcsán az 5–6. évfolyam számára előírtakban: „Különféle nyelvváltozatokat képviselő konkrét példák alapján a nyelv és a nyelvhasználat rétegzettségének a megtapasztalása, felismerése (különösen a szókincs területén); illetve még általánosabban határozza meg 9–12. évfolyam ismereteit „A nyelvhasználatnak társadalmi jelenségként való (szociolingvisztikai) szemlélete, a kommunikációs események és a szövegalkotás önálló elemzése-értékelése az elsajátított (szövegtani, jelentéstani-pragmatikai, stilisztikai, retorikai) ismeretek kreatív alkalmazásával.”

Nagyjából ugyanezen megfogalmazásokat találjuk a 2007-es NAT szövegében is. A 2012-es NAT egyrészt az 5–8. évfolyamnál a nyelvi sokszínűség, nyelvi tolerancia témakörén belül a nyelvváltozatok, nyelvjárások, illetve a Magyarországon élő

nemzetiségek nyelve, nyelvhasználata kérdéskörökről, másrészt pedig a 9–12. évfolyamnál a nyelvi változás témakörén belül a nyelvváltozatok, nyelvjárások, valamint a határon túli magyar nyelvhasználatról ejt szót. A fent leírtak alapján talán jogos lehet az a kérdés, hogy „az 1995-öst követő Nemzeti alaptantervek vajon újnak tekinthetők-e (tehát számozandók: 1., 2., 3.), vagy lényegében egy NAT létezik, melynek különböző változatai vannak?” (Kaposi, 2012, 5. o.) A 2020-as NAT az előzőkhez képest picit konkrétábban fogalmaz, s az 5–8. évfolyam vonatkozásában azt mondja, hogy a tanuló „megfigyeli, elkülöníti és funkciót társítva értelmezi a környezetében előforduló nyelvváltozatokat (nyelvjárások, csoportnyelvek, rétegnelvek)”, míg a 9–12. évfolyamnál arról szól, hogy a tanuló „az anyanyelvről szerzett ismereteit alkalmazva képes a kommunikációjában a megfelelő nyelvváltozat kiválasztására, használatára”.

b) A kerettantervek

A NAT különböző változatainak áttekintése alapján elmondhatjuk azt, hogy a magyarországi iskolák tanulói számára a nyelvváltozatok témaköre kapcsán lehetőség nyílna arra is, hogy a kétnyelvűségkutatás eredményeivel részletesebben is megismerkedjenek. De nézzük, hogy miként is realizálódnak ezek az utóbbi két alaptantervhez kapcsolódó kerettantervek anyagaiban.

A 2012-es alaptanterv általános iskola 5–8. évfolyamára szóló magyar nyelv és irodalom tantárgy kerettanterve az alábbiak szerint fogalmaz a nyelvváltozatokhoz kapcsolódó fejlesztési követelményekről: „Nyelvhasználatunk, a környezetünkben lévő nyelvváltozatok néhány jellemzőjének megfigyelése, megnevezése”, de kitér a Magyarországon élő nemzetiségek nyelvére és nyelvhasználatára is, vagyis lehetőséget nyújt a kétnyelvűség témakörének az érintésére is. A gimnáziumok 9–12., 7–12. és 5–12. évfolyama, illetve a szakközépiskolák 9–12. évfolyama számára készült kerettantervekben viszont a nyelv területi tagolódásánál már konkrétan is megjelenik a kétnyelvűség, kettősnyelvűség, kevertnyelvűség kérdésköre, valamint a „határon túli magyar nyelvhasználat főbb adatai, tendenciái” témakör is, ami természetesen a kétnyelvűségkutatás eredményeinek a felhasználásával valószínűsíthető. A 2020-as alaptantervhez kapcsolódó, az általános iskola 5–8. évfolyama számára készült kerettanterv lényegében csak megfogalmazásában változtatott a korábbihoz képest, itt ugyanis a tanuló környezetében előforduló nyelvváltozatok azonosítása jelenik meg fejlesztési feladatként. A gimnáziumok 9–12. és 7–12. évfolyama számára készült magyar nyelv és irodalom kerettantervben sincsenek jelentős változások, a nyelv rétegződése témakörnél külön fejezet keretei között tárgyalja a magyar nyelv határon túli helyzetét (Nyelvünk helyzete a határon túl), s kapcsolódó fogalmakként említést tesz a kettősnyelvűség, kétnyelvűség, kevert nyelvűség; nemzetiségi nyelvekről is.

c) A kétnyelvűség témaköre a tankönyvekben.

A kétezres évek derekán Kerber (2005, 107–119. o.) még arra hívta fel a figyelmet, hogy az általános és középiskolai nyelvtan tankönyvekben a kommunikációs képességek fejlesztése továbbra is csak másodlagosan, a leíró nyelvtan túlsúlya mellett jelenik meg. Természetesen az azóta kidolgozott alap- és kerettantervek, illetve a hozzájuk készült tankönyvek számos pozitív változást hoztak. A tankönyvjegyzékben szereplő kiadványok nagy számára való tekintettel, a korábbi év(tized)ek tankönyveinek teljes körű számbavételére egy ilyen írás keretei között nyilvánvalóan nincs lehetőség, ezért csak a 2012-es és 2020-as NAT-hoz kapcsolódó tankönyvek kétnyelvűséggel foglalkozó anyagait tekintjük át az 5–12. osztály vonatkozásában. Azokkal a tankönyvekkel, amelyekben a téma nem kerül érintésre, nem kívánunk foglalkozni.

A TKV/2445-7/2022 engedélyszámú, Sápiné dr. Bényei Rita által fejlesztett *Magyar nyelv tankönyv 8. a nyelvek osztályozásánál a nyelvi változás kapcsán a szociolingvisztikai kutatásokkal egybevégtően azt hangsúlyozza, hogy „A nyelv, így a mi anyanyelvünk is változik, de nem tud sem romlani, sem javulni: minden nyelv egyformán jó mindaddig, amíg kielégíti a beszélői közösség kommunikációs igényeit, és amíg a beszélők megértik egymást.”* (90. o.), s kiegészítő olvasmányként Bakró-Nagy Marienne *A jövő a múltból tekintve. A magyar nyelv a határon innen és túl* című írását ajánlja.

A TKV/6-7/2023 határozattal engedélyezett, Sápiné dr. Bényei Rita, dr. Dobi Edit által fejlesztett és *Magyar nyelv Tankönyv 8. a Nyelvtörténet, nyelvemlékek fejezetnél az 1920-tól napjainkig datált újabb magyar kor kapcsán tesz említést a határon túli magyar beszélőkről, kiemelve arról, hogy „kisebbségbe kerültek, többnyelvűvé váltak”* (108. o.), viszont itt elszalasztja azt a lehetőséget, hogy a regionális nyelvváltozatokra jellemző államnyelvi kölcsönszavakról is említést tegyen, s ehelyett egyből a nemzetközi szavakra tér át.

A TKV/3171-8/2020 engedélyszámú, Kurucz István által fejlesztett *Magyar nyelv Tankönyv a 9. évfolyam számára* egy helyen tesz említést a kétnyelvűség fogalmáról, s itt sem a klasszikus kétnyelvűség, hanem jelnyelvi beszélők kapcsán, kiemelve azt, hogy *„Ezek a beszélők rendszerint kétnyelvűek: a hangzó beszéd írott változatát ugyanúgy elsajátítják, mint a jelnyelvet.”* (80. o.).

A TKV/356-7/2022. engedélyszámú, Dr. Pomozi Péter és Katona József Álmos által fejlesztett *Magyar nyelv 11. tankönyv A nyelv mint változó rendszer* című fejezetében külön alfejezet foglalkozik a nyelvek egymásra hatásával, a szókincs és a nyelvtani rendszer változásaival, s kiemeli azt, hogy *„történelem során egymás mellé kerülő nyelvek érintkező sávjaiban kétnyelvű közösségek alakulhatnak ki, és ezek nyelvi erősen hatnak egymásra. Ha az érintkező nyelvek között nincs rendkívüli kulturális vagy hatalmi túlsúly egyik vagy másik javára, akkor igazi*

kölcsönhatások alakulnak ki köztük, azaz mindkét nyelv hat a másikra.” Ehhez kapcsolódóan említésre kerülnek a román és az ukrán nyelvben meghonosodott kölcsönszavak (20. o.), illetve az is, hogy a kisebbségi nyelvi helyzet közepette az államnyelvek (román, szlovák, szerb stb.) fokozottan hatnak a magyarra, s „ennek jelentős számú, régióként eltérő kölcsönszó lett az eredménye” (123. o.). A tankönyv szót ejt a kétnyelvűség eseteiről, megkülönböztetve a hozzáadó és a felcserélő kétnyelvűség, valamint a kettősnyelvűség fogalmát (104–105. o.). A két- és többnyelvűség fogalma megjelenik a nyelvpolitika témakörénél is, a szerzők ugyanis felhívják a figyelmet arra is, hogy „A legnagyobb szükség nyelvpolitikára olyan nyelvek esetében van, amelyek kisebbségi helyzetben vannak egy vagy több államban, beszélők tehát kétnyelvű vagy többnyelvű környezetben élnek” (117. o.). Ugyanezen fejezetben belül az asszimilálás, a nyelvvesztés és a nyelvcseré fogalmát is megtalálhatjuk (118.o.). A magyar kisebbségek nyelvi helyzete és kilátásai: Kétnyelvűségi formák című fejezetben lényegében megismétlésre kerülnek a fentebb már említett szociolingvisztikai fogalmak, viszont kiegészítésként megjelenik az asszimiláció és a disszimiláció főbb sajátosságait bemutató táblázat (123. o.). A tankönyv végén található Fogalomtárban számos más szociolingvisztikai fogalom mellett megtalálhatjuk az említett fogalmak meghatározásait is.

A TKV/69-10/2018 engedélyszámú, dr. Aczél Petra, dr. Forró Orsolya, dr. Hegedűs Attila, dr. Pelczer Katalin által fejlesztett *Magyar nyelv 11. tankönyv* a Nyelvi identitás témakörén belül elsőként a határon túli magyarok fogalmát tisztázza: „Határon túliaknak nevezzük azokat a magyarokat, akik a történelmi határváltozások során maradtak az anyaországon kívül” (27. o.). A nyelvi identitás és a többnyelvű környezet összefüggéseit bemutatva a kétnyelvű személyeket is definiálja. Ez alapján „A beszédtevékenységükben két nyelvet beszélők a kétnyelvűek” (28. o.). Ugyanakkor a többnyelvű környezetet a nyelvhasználat beszűküléseként és a kifejezési lehetőségek szegényedéseként értelmezi, azzal magyarázva ezt, hogy a nem anyanyelvi képzésben részesülő személyek az elsajátítandó fogalmak egy részét csak a képzés nyelvén sajátítják el, s így szakmai kérdésekben is inkább ezen képesek a megnyilatkozásra. A Haladóknak szóló részben Péntek János: Anyanyelv és identitástudat (2010) című írásának egy részlete alapján a tanulók részletesebben is megismerkedhetnek a hozzáadó és a felcserélő kétnyelvűség fogalmával és főbb sajátosságaival (30. o.).

A TKV/248-7/2022 engedélyszámú, Hargittay Gergely által fejlesztett *Magyar nyelv 11. tankönyv* az előzőként bemutatott kiadványhoz hasonlóan határozza meg a kétnyelvűség fogalmát (32. o.). Nyelv és társadalom viszonyáról című fejezetében kiemeli, hogy: „A hazánkban élő nemzetiségek és a Kárpát-medencei magyar közösségek kétnyelvűek: anyanyelvük mellett az adott állam nyelvét is beszélik – igaz, nem ugyanolyan szinten. Ebből az egyik az anyanyelv, a másik az államnyelv (kisebbségi helyzetben), a harmadik pedig egy világnyelv ismerete. A két- és

többynyelvűség előny, ezt hirdeti az Európai Unió, amely az 1 + 2 nyelv használatát tartja kívánatosnak” (87. o.). A tankönyv arra is felhívja a figyelmet, hogy „A világ lakosságának többsége két- vagy többynyelvű”, s szót ejt az egyéni és a közösségi kétnyelvűségről, kitérve arra is, hogy az egymásra folyamatosan ható nyelvekben, elsősorban a szókincsben, kontaktusjelenségek jönnek létre, „*melyek tanulmányozása a kontaktológia nyelvészeti tudományágának témakörébe tartozik*” (104–105. o.). A magyar nyelv helyzetének bemutatása során külön részben tárgyalja a határon túli magyar közösségek nyelvhasználatát, s ezen belül régióként csoportosítva példákat ad az államnyelvi eredetű kölcsönszavakra is (113. o.). A kétnyelvűség és kettősnyelvűség definícióját és típusait a Nyelv és társadalom témakörnél (97. o.), illetve a tankönyv végén található Nyelvi és kommunikációs enciklopédia anyagaiban is megtalálhatjuk (123. o.).

A TKV/63-15/2018 engedélyszámmal kiadott, dr. Balázs Géza, dr. Forró Orsolya, dr. Hegedűs Attila, Szoatak Szilvia által fejlesztett *Magyar nyelv 12. tankönyv* kétnyelvűséggel kapcsolatos anyagai megegyeznek az előzőként bemutatott, de megjelenésében későbbi 11. évfolyamos tankönyvben leírtakkal, így azok újbóli leírásától eltekintünk.

IV.2. Az ukrainai (kárpátaljai) helyzet

a) Az állami szabvány

Ukrajnában a magyarországi nemzeti alaptantervnek megfelelő, az oktatás irányvonalait alapjaiban meghatározó dokumentum az állami szabvány (державний стандарт). A magyarországi nemzeti alaptantervhez képest fontos különbség az, hogy Ukrajnában külön állami szabvány készül az alsó (2018-ban került elfogadásra) és a felső tagozat (2020-ban fogadták el), illetve a középiskolai osztályok számára (2022 végén még nem készült el). A felső tagozat (5–9. évfolyam) vonatkozásában az állami szabvány a tanulók életkori sajátosságainak és szükségleteinek figyelembevételével mellett két külön ciklust különít el: az első az adaptációs ciklus, ide az 5–6. évfolyam tartozik, a második az alaptárgyi képzés (7–9. évfolyam). Az állami szabvány szerves részét képezi az alaptanterv (базовий навчальний план), amely külön-külön határozza meg az ukrán nyelven, a kisebbségi nyelveken, az ukrán nyelven tanuló kisebbségi, a speciális nevelési igényű, illetve a speciális nevelési igényű kisebbségi tanulók órahálóját, s az egyes tantárgyak ajánlott óraszámait, s ugyancsak külön határozza meg ezen osztályok számára a kötelező tanulási eredményekhez kapcsolódó követelményeket, vagyis itt még érvényesül a differenciált oktatás elve, ami a külső független érettségivel, vagy a 2022-ben első ízben, de ugyanezen elven megvalósuló, s az egyidejűleg több tárgyat is magába foglaló nemzeti multiteszttel kapcsolatosan sajnos már nem mondható el (ezek diszkriminatív voltáról lásd pl. Orosz, 2010, 93–106. o.; Molnár,

2010, 188–190. o.; Séra, 2010, 168. o. stb.) A nyelvi képzés kapcsán az állami szabványban megjelenik a nyelvi jelenségek vizsgálata, többek között már az 5–6. évfolyamos tanuló képes kell, legyen megkülönböztetni az egyes nyelvi jelenségeket a saját és mások beszédében, illetve megmagyarázni azok lényegét. A 7–9. osztályos tanulók pedig már képesek kell legyenek elemezni az egyes nyelvi jelenségeket a szóbeli beszédben, a nemzeti irodalmi művekben, a média-szövegekben, és következtetéseket vonni le az egyes nyelvi egységek működéséről és használatának megfelelőségéről.

b) Tantervek

A szovjet, azaz az 1991-et megelőző időszakban a kárpátaljai magyarok anyanyelvi ismereteihez kapcsolódó „tanterveket magyar nyelvből és irodalomból a Kárpátontúli Területi Pedagógus-továbbképző Intézet magyar kabinetjének módszerészei, vagy az ő megbízásukból iskolai tanítók és tanárok” állították össze, melyet akkoriban véleményezésre ukrán fordítás formájában Kijevbe is meg kellett küldeni (Fedinec, 2001, 73. o.). Természetesen ezen tantervekkel jelen írás keretei között nem áll szándékunkban foglalkozni, már csak azért sem, mert alapvetően grammatikaközpontúak, „a hangsúlyt az elméleti tudnivalók biflázására helyezik”, ezzel egyidejűleg „az irodalmi és a köznyelvet eszményi változatnak, követendő normának tekintik” (Beregszászi–Cserniczkó, 1996, 31–32. o.), s így a funkcionalitást és a szociolingvisztikai szempontokat teljes mértékben figyelmen kívül hagyják.

Az ukrán oktatáspolitikai folyamatosan változó irányelvei és a kárpátaljai magyar közösség nyelvtervezési és oktatásszervezési lépései új tantervek kidolgozását kívánták meg. A szociolingvisztika és a kétnyelvűségkutatás eredményeit elsőként figyelembe vevő tanterv az akkor bevezetésre kerülő 12 évfolyamos oktatási rendszerhez igazodva 2005-ben látott napvilágot, s minden évfolyam vonatkozásában élesen elkülöníti a beszéd és a nyelvtan, illetve a szociokulturális és gyakorlati-stratégiai tárgykörbe tartozó tananyag tartalmát. Az új tanterv a 10–11. évfolyamnál olyan témaköröket emelt be a középiskolai oktatásba, illetve az ez alapján készült, később megjelenő tankönyvekbe, mint például a szituatív (beszédhelyzethez igazodó) nyelvhasználat; a nyelv és a nyelvváltozatok fogalma; a nyelv változékonysága és viszonylagos állandósága; a nyelvváltozatok virtuális egyenlősége és aktuális egyenlőtlensége; a nyelvi alapú diszkrimináció és a nyelvi tolerancia, illetve „beépültek az oktatás tartalmába a helyi magyar nyelvváltozatok jellemző sajátosságai (nyelvjárási jellemzők, a nyelvi kontaktusok hatásai: kölcsönzés, kódváltás, pragmatikai sajátosságok), a magyar nyelv más változataihoz viszonyított hasonlóságai és különbségei” is (Beregszászi 2021: 92).

A következő tanterv, amely szemléletében megtartotta a korábbi változat irányelveit, 2010-ben került elfogadásra, amikor is az ukrán parlament határozata nyomán – anélkül, hogy az eredeti koncepciónak megfelelően akár egyetlen 12.

évfolyamos tanuló is érettségizhetett volna – az ország visszatért a korábbi 11 évfolyamos oktatási rendszerhez, s így a 2005-s tantervben három évfolyamra tervezett tananyagtartalmat két évfolyam tananyagává kellett összegyűjteni (Beregszászi, 2016, 165 o.).

Az ezt követő időszakok tantervei a Pedagógus-továbbképző Intézet munkatársai által, az előző tantervek évenkénti újraszerkesztésével, az eredeti koncepciótól egyre inkább eltávolodó jelleggel készültek, s a minisztérium honlapján általában évszám nélküli formában kerültek megjelenítésre.

A 2018-as új integrált Magyar nyelv és irodalom tanterv alapvetően a magyarországi kerettantervekben megfogalmazottak szerint viszonyul a nyelvváltozatokhoz és a kétnyelvűséghez, s oktatandó tananyagként az alábbiakat határozza meg: „A határon túli magyar nyelvhasználat főbb adatai, tendenciái, a kétnyelvűség, kettősnyelvűség, kevert nyelvűség kérdései.” A tanterv így alapvetően figyelmen kívül hagyja azokat a nyelvi sajátosságokat, amelyekre a korábbi tantervek kiemelt hangsúlyt fektettek. Pozitív fragmentumként értékelhetjük azt, hogy az oktatás egyik feladataként határozza meg azt, hogy a tanuló „ismerje fel a kétnyelvűség előnyét”, bár ez – a tanterv szemléletéből fakadóan – nyilvánvalóan nem a kárpátaljai magyar közösség kétnyelvűségére vonatkozik. A 2018–19-es tanévtől kezdődően Ukrajna összes iskolájában az Új Ukrán Iskola program (NUS / НУШ – Нова Українська Школа) keretei között kezdtek el a tanulmányaikat az 1. évfolyamos tanulók. Az új, kompetencialapú oktatási szemlélet természetesen új tantervek kidolgozását is megkívánja. E szemlélet keretében eddig csak az 5–9. évfolyam számára készült el az új magyar nyelv tanterv, de mivel ez – a tananyagtartalom vonatkozásában – nem mutat az előző, 2018-as változathoz képest semmiféle eltérést, így várhatóan a középiskolai, 10–11. évfolyam számára majdan készülő tantervből is hiányozni fognak azok a nyelvészeti kutatásokon alapuló, s a helyi közösség nyelvhasználatához leginkább kapcsolódó témakörök, amelyek a 2005-s és 2010-s tantervvel egyetemben a múlt homályába veszttek.

A 2017-es új oktatási kerettörvény alapján várható, hogy az ország 2027-től újra megkísérli az áttérést a 12 éves közzoktatásra. Hogy ezek a változások pontosan mikor és milyen formában fognak megvalósulni, illetve, hogy miként fogják érinteni a kisebbségi nyelvek oktatásának helyzetét, azt egyelőre senki sem tudja megmondani.

c) A kétnyelvűség témaköre a tankönyvekben

A kárpátaljai magyar iskolák számára készült 5–8. osztályos tankönyvekben nem jelenik meg a kétnyelvűség témaköre, bár vannak olyan szociolingvisztikai témakörök, amelyek keretei között erre akár lehetőség is nyílt volna.

Példaként említhető például Kótyuk István 2007-ben kiadott 7. évfolyamos magyar nyelv tankönyvének első fejezete a magyar nyelv helye a nagyvilágban

címet viseli, s a magyart „Európában társtalan, rokotalanná szigetelődött nyelv”-ként határozza meg, amely „idegen nyelvek szoros gyűrűjében nemcsak megőrizte eredetiségét, hanem folyton színesedett, gazdagodott” (4-5. o.), ugyanakkor arról sem itt, sem a magánélet nyelvhasználatára kapcsán (13-15. o.) nem tesz említést, hogy lennének határon túl beszélt változatok is. A Perdukné Lator Ilona által szerkesztett 8. évfolyamos magyar nyelv tankönyv (2008) említést tesz a regionális köznyelvről, de azt „a nyelvjárások és a köznyelv egymásra hatásának eredményeképpen” (7. o.) létrejövő nyelvváltozatként határozza meg, arról nem ejtve szót, hogy az államnyelvi hatás alatt álló határon túli magyar nyelvváltozatokat ugyancsak regionális nyelvváltozatoknak kell tekintenünk.

A Perdukné Lator Ilona és Braun Éva által szerkesztett, 2009-ben kiadott 9. évfolyamos *Magyar nyelv* tankönyvben a szövegértés témakörénél jelenik meg egy, a kétnyelvűségkutatás témaköréhez tartozó kérdéseket is érintő írás. A Dobos László gondolatai alapján összeállított szöveg *A magyar nyelv állapotáról határon innen és határon túl* címmel az Egyetemi Fonetikai Füzetekben közölt írás felhasználásával került összeállításra, melyhez a szerzők az alábbi kérdéseket társították: Mi a különbség a magyar nyelvnek államnyelvként és kisebbségi nyelvként való használata között? Hogyan jellemzi a kisebbségi helyzetbe került magyarság anyanyelvét és mit mond várható jövőjéről Dobos László író? Milyen helyzetben van szerinted a kárpátaljai magyarság anyanyelve? Fejtsd ki véleményed! (13-15. o.)

Beregszászi Anikó 2010-ben megjelent 10. évfolyamos *Magyar nyelv, Stilisztika* tankönyve az első (s máig az egyetlen olyan) kárpátaljai magyar nyelv tankönyv, amely funkcionális szempontból, leíró jelleggel tekint a helyi magyar nyelvváltozatokra. A tankönyv a 9. lecke keretei között a kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátos jellemzői közül a névhasználati és megszólítási sajátosságokat, a kétnyelvűség nyelvi következményeit, a kölcsönszavak fogalmát és azok főbb típusai, valamint a társalgás során végbemenő nyelvváltást és típusait a kétnyelvűségkutatás eredményeire alapozva, kellő tudományossággal, ugyanakkor a közérthetőség megtartása mellett mutatja be (59-70. o.). A fejezethez ezen kívül számos kreatív kommunikációs, illetve gyűjtési és megfigyelési feladat is társul.

Az új, Braun Éva-Zékány Krisztina-Kovács Burkus Erzsébet szerkesztésében 2018-ban napvilágot látott, 10. évfolyamos *Magyar nyelv* tankönyvben a szerzők a határon túli magyar nyelvváltozatokról sajnálatos módon, a Beregszászi Anikó-féle tankönyv vonatkozó anyagait figyelmen kívül hagyva, csak a Magyar hangrendszer nyelvjárási eltérései témakörnél tesznek említést, megjegyezve, hogy „nem beszélhetünk egységesen a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, mivel az egyes nyelvjárások között különbségek vannak mind a magánhangzó rendszer fonéma állománya, mind pedig az egyes magánhangzók megterheltsége és ejtésváltozata tekintetében. Hangtani

szempontból összefogja őket az erős *i-zés* és *j-zés*, a felső nyelvválású hosszú magánhangzók megrövidülése, a magánhangzók kiesése” (43. o.).

A 2019-es, Braun Éva, Zékány Krisztina, Kovács Burkus Erzsébet szerkesztette 11. évfolyamos Magyar nyelv tankönyv a kétnyelvűséggel kapcsolatos anyagait a fentebb már bemutatott, TKV_69-10-2018 engedélyszámú, dr. Aczél Petra, dr. Forró Orsolya, dr. Hegedűs Attila, dr. Pelczer Katalin által fejlesztett Magyar nyelv 11., illetve a TKV/248-7/2022 engedélyszámú, Hargittay Gergely által fejlesztett Magyar nyelv 11. tankönyvekből meríti. Megmagyarázhatatlan jelenségnek tekinthetjük viszont a tankönyvben A határon túli magyar nyelvhasználat főbb adatai, tendenciái, a kétnyelvűség, kevertnyelvűség kérdései. A nyelvváltozatot bemutató nyomtatott és elektronikus források tanulmányozása című fejezetcímet, melyhez a tankönyv nem kapcsol tananyagot (166. o.).

V. Összefoglalás

Amint az a fentebb leírtak alapján egyértelműen megmutatkozik, a kétnyelvűség-kutatás eredményei megjelennek a középiskolai oktatás magyar nyelvi tananyagtartalmában is. A kérdéskör mind a magyarországi, mind a kárpátaljai anyanyelvoktatásban a felsőbb évfolyamoknál jelenik meg. Ugyanakkor, amíg a magyarországi Nemzeti Alaptanterv, a kerettantervek és a kapcsolódó tankönyvek vonatkozásában folyamatos gazdagodás jellemzi a kétnyelvűséggel és a határon túli nyelvváltozatokkal kapcsolatosan megjelenő anyagokat, addig a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban egyfajta visszalépést figyelhetünk meg. Az új tantervek és a kapcsolódó tankönyvek a hazai (kárpátaljai) nyelvi, s így a kétnyelvűségi helyzetet, illetve az államnyelvi hatás nyomán jelentkező nyelvi sajátosságokat is csak a magyarországi tükörből, a magyarországi tankönyvek anyagai alapján próbálják (ha egyáltalán próbálják!) meg a kárpátaljai magyar tanulók felé közvetíteni. A helyi magyar közösség oktatási és nyelvhasználati jogait jelentős mértékben csorbító nyelv- és oktatáspolitikai döntések mentén egyáltalán nem mindegy az, hogy mit és milyen formában közvetít az iskola a jövő generációi számára, ezért csak remélni lehet azt, hogy a jövőben megjelenő kiadványok következetesebben fogják kezelni a helyi nyelvhasználati sajátosságok kérdéskörét.

Irodalom

1. A Jászó Anna 2009: A magyar nyelv Kárpátalján. *Magyartanítás*. Módszertani folyóirat, 2009 (50. évfolyam), 4. szám, 15–16.
2. Beregszászi Anikó 2009: Anyanyelv-oktatás hozzáadó (additív) szemléletben: a magyar nyelv tanterv kínálta lehetőségek. In. Karmacszi Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye*. PoliPrint, Ungvár, 20–25.

3. Beregszászi Anikó 2011: A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás ideológiai és tantárgy-pedagógiai szemléletváltásáról. *Modern Nyelvoktatás*, A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének folyóirata 2011 (17. évfolyam), 1. szám, 32–44.
4. Beregszászi Anikó 2016: A magyar mint anyanyelv tantárgy tartalma a kárpátaljai magyar középiskolákban az ukrainai és magyarországi érettségi rendszer tükrében. In: Gazdag Vilmos–Karmacs Zoltán–Tóth, Enikő (szerk.) *Értékek és kihívások II. kötet: Történelem- és társadalomtudományok, oktatásmódszertan, irodalomtudomány*. A 2015. március 26–28. között Beregszászon a Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások című konferencián elhangzott előadások anyagai. Autdor-Shark, Ungvár, 163–169.
5. Beregszászi Anikó 2021: *Alkalmi mondatok zongorára: A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. Termini Egyesület, Törökbálint.
6. Beregszászi Anikó–Csernicskó István 1996: A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyar nyelv-tankönyvekben. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest, 29–38.
7. Beregszászi Anikó–Dudics Lakatos Katalin 2019: Utak és tévutak az anyanyelvi nevelésben a kárpátaljai magyar középiskolákban. In: Csernicskó István–Márku Anita szerk. *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V.*, Autdor-Shark, Ungvár, 150–164.
8. Beregszászi Anikó–Dudics Lakatos Katalin 2022: A nyelvi tolerancia alakításának lehetőségei: Nyelvi nevelés a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán. *Magyar Nyelv* 118. évf. 4. sz. / 2022, 407–418.
9. Beregszászi Anikó–Dudics Lakatos Katalin 2023: *Huszonkettő. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés 22 évének története*. Termini Egyesület, Törökbálint.
10. Csernicskó István 1998: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó - MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
11. Csernicskó István 2008: Új szemlélet – régi reflexek. Hogyan tehetjük hatékonyabbá a magyar anyanyelvi nevelést? In: Csernicskó István és Kontra Miklós szerk. *Az üveghegyen innen. Anyanyelv-változatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus azonos című szimpóziumán elhangzott előadások anyaga. PoliPrint Kft és II. Rákóczi Ferenc KMF, Ungvár–Beregszász, 105–147.
12. Csernicskó István 2022: *Az ukrainai többnyelvűség színe és fonákja*. Budapest: Méry Ratio – Kisebbségekért - Pro Minoritate Alapítvány.
13. Csernicskó István–Tóth Mihály 2020: A kárpátaljai magyar közösség nemzetiségi és nyelvi jogai. Kárpát-medencei kisebbségjogi kalauz. Budapest: Nemzetpolitikai Államtitkárság.
14. Dudics Lakatos Katalin 2018. „...én is nyelvjárásban beszélek”. *Anyanyelv-pedagógia* XI. évfolyam, 2018/2. szám, 112–114.
15. Dudics Lakatos Katalin 2020. Kárpátaljai magyar pedagógusok és tanítványaik metanyelvi ismereteiről. *Magyar Nyelvjárások* 58: 165–173.
16. Dudics Lakatos Katalin 2021: Kárpátaljai magyar iskolások nyelvjárási attitűdjének alakulása egy megismételt kérdőíves gyűjtés alapján. *Magyar Nyelv*, 117. évf. 3. sz. / 2021, 346–354.

17. Fancsaly Éva–Gúti Erika–Kontra Miklós–Molnár Ljubici Mónika–Oszkó Beatrix–Siklósi Beáta–Žagar Szentesi Orsolya 2016: *A magyar nyelv Horvátországban*. Gondolat Kiadó - Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet, Budapest–Eszék.
18. Fedinec Csilla 2001: Nemzetiségi iskolahálózat és magyaroktatás Kárpátalján. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 3. évfolyam, 1. szám, 63–82.
19. Göncz Lajos 1999: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó - Fórum Könyvkiadó - MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék.
20. Jánk István 2019: *Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
21. Kaposi József 2012: Értékek és tartalmak, avagy a tartalom értékei. *Új Pedagógiai Szemle*. 62. évf. 1-2-3. sz. / 2012, 5–22.
22. Kerber Zoltán 2005: Magyar nyelv és irodalom tankönyvek elemzése 2. *Iskolakultúra: pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata*. 15. évf. 10. sz., 107–119.
23. Kontra Miklós 2008: Bevezető gondolatok az „Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés” című szimpóziumhoz. In: Csernicskó István és Kontra Miklós szerk. *Az üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus azonos című szimpóziumán elhangzott előadások anyaga. PoliPrint Kft és II. Rákóczi Ferenc KMF, Ungvár–Beregszász, 7–9.
24. Kontra Miklós 2009: A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/megvalósításai. *Kritika: Társadalomelméleti és Kulturális Lap* 2009 / 5. szám, 22–25.
25. Lanstyák István 1991: A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In: Kontra Miklós szerk. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 11–72.
26. Lanstyák István 1996: Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó István – Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., 11–15.
27. Lanstyák István 2000: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó - Kalligram Könyvkiadó - MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony.
28. Lőrincz Gábor 2020: A nyelvi tévhitek megjelenése különböző tankönyvvariánsokban. In: *A nyelv perspektívája az oktatásban*. Eger, Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó. 225–242.
29. Misad Katalin 2020: A nyelvváltozatok szemléltetése a szlovákiai magyar tannyelvű iskolák anyanyelvtankönyveiben. In: Ludányi Zsófia, Jánk István, Domonkosi Ágnes szerk. *A nyelv perspektívája az oktatásban*. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásaiból, Líceum Kiadó, Eger, 251–260.
30. Molnár Anita 2010: Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In: *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*. Szerkesztő: Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 186–212.
31. N. Császi Ildikó 2018: Az additív szemlélet érvényesülése az újabb anyanyelvi tankönyvekben. *Tanulmányok* 2018/1. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 45–62.

32. Orosz Ildikó 2010: A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010). In: *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye*, 87–137.
33. Péntek János 1995: A kisebbségi iskolák kétnyelvűsége és kettősnyelvűsége. *Irodalmi Szemle, Irodalom, Kritika, Társadalomtudomány*. XXXVIII. évfolyam, 3. szám 82–86.
34. Péntek János–Benő Attila 2020: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Gondolat Kiadó, Budapest.
35. Perjés István–Vass Vilmos 2008: A curriculumelmélet műfaji fejlődése. *Új pedagógiai szemle*. 58. évf. 3. sz., 3–9.
36. Sándor Klára 2018: Nyelvi hátrányos helyzet az iskolában. In: Kontra Miklós szerk. „Tudjuk a nyelvtant, mégsem tudunk semmit”. *Olvasmányok nyelv, társadalom és kultúra összefüggéséről*. Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 188–201.
37. Séra Magdolna 2010: Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelv választásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján). In: *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*. Szerkesztő: Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 161–185.
38. Szépfalusi István–Vörös Otto–Beregszászi Anikó–Kontra, Miklós 2012: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Gondolat Kiadó - Imre Samu Nyelvi Intézet - Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Budapest–Alsóőr–Lendva.

References

1. A Jászó Anna 2009: A magyar nyelv Kárpátalján [Hungarian language in Transcarpathia]. *Magyartanítás*. [Hungarian lessons] Módszertani folyóirat, 2009 (50. évfolyam), 4. szám, 15–16. (In Hungarian).
2. Beregszászi Anikó 2009: Anyanyelv-oktatás hozzáadó (additív) szemléletben: a magyar nyelv tanterv kínálat lehetőségei [Teaching mother tongue in an additive approach: the possibilities offered by the Hungarian language curriculum]. In: Karmacs Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye* [Language, identity and mother tongue education in the 21st century Collection of papers from the International Scientific Conference]. PoliPrint, Ungvár, 20–25. (In Hungarian).
3. Beregszászi Anikó 2011: A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás ideológiai és tantárgy-pedagógiai szemléletváltásáról [On the ideological and subject-pedagogical approach to the education of native Hungarian speakers in Transcarpathia]. *Modern Nyelvoktatás, A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének folyóirata* [Modern Language Teaching, Journal of the Association of Hungarian Applied Linguists and Language Teachers]. 2011 (17. évfolyam), 1. szám, 32–44. (In Hungarian).
4. Beregszászi Anikó 2016: A magyar mint anyanyelv tantárgy tartalma a kárpátaljai magyar középiskolákban az ukrain és magyarországi érettségi rendszer tükrében [The content of Hungarian as a mother tongue in Transcarpathian Hungarian

- secondary schools in the light of the Ukrainian and Hungarian school-leaving examination system]. In: Gazdag Vilmos–Karmacs Zoltán–Tóth, Enikő (szerk.) *Értékek és kihívások II. kötet: Történelem- és társadalomtudományok, oktatásmódszertan, irodalomtudomány*. [Values and challenges Volume II: Historical and social sciences, educational methodology, literary studies.] A 2015. március 26–28. között Beregszászon a Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások című konferencián elhangzott előadások anyagai. Autdor-Shark, Ungvár, 163–169. (In Hungarian).
5. Beregszászi Anikó 2021: *Alkalmi mondatok zongorára: A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. [Occasional Phrases for Piano: The Challenges of Teaching Hungarian to Minorities] Termini Egyesület, Törökbálint. (In Hungarian).
 6. Beregszászi Anikó–Csernicskó István 1996: A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyar nyelv-tankönyvekben [Varieties and stylistic layers of the Hungarian language in Transcarpathian Hungarian language textbooks]. In: Csernicskó István és Várad Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat* [Minority Hungarian language use in schools]. A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest, 29–38. (In Hungarian).
 7. Beregszászi Anikó–Dudics Lakatos Katalin 2019: Utak és tévutak az anyanyelvi nevelésben a kárpátaljai magyar középiskolákban [Paths and detours in mother tongue education in Transcarpathian Hungarian secondary schools]. In: Csernicskó István–Márku Anita szerk. *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V*. [From the linguistics workshops. Studies from the research of the Antal Hodinka Centre for Linguistic Research V.], Autdor-Shark, Ungvár, 150–164. (In Hungarian).
 8. Beregszászi Anikó–Dudics Lakatos Katalin 2022: A nyelvi tolerancia alakításának lehetőségei: Nyelvi nevelés a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán [Possibilities of shaping linguistic tolerance: language education at the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College]. *Magyar Nyelv* [Hungarian Language] 118. évf. 4. sz. / 2022, 407–418. (In Hungarian).
 9. Beregszászi Anikó–Dudics Lakatos Katalin 2023: *Huszonkettő. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés 22 évének története* [Twenty-two. 22 years of Hungarian mother tongue education in Transcarpathia]. Termini Egyesület, Törökbálint. (In Hungarian).
 10. Csernicskó István 1998: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* [The Hungarian language in Ukraine (Transcarpathia)]. Osiris Kiadó - MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest. (In Hungarian).
 11. Csernicskó István 2008: Új szemlélet – régi reflexek. Hogyan tehetjük hatékonyabbá a magyar anyanyelvi nevelést? [A new approach - old reflexes. How can we make Hungarian mother tongue education more effective?] In: Csernicskó István és Kontra Miklós szerk. *Az üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus azonos című szimpóziumán elhangzott előadások anyaga [From here on the glass hill. Mother tongue varieties, identity and Hungarian mother tongue education. Presentations at the symposium of the VI International Congress of Hungarian

- Studies]. PoliPrint Kft és II. Rákóczi Ferenc KMF, Ungvár–Beregszász, 105–147. (In Hungarian).
12. Csernicskó István 2022: *Az ukrainai többnyelvűség színe és fonákja* [The colour and backhand of multilingualism in Ukraine]. Méry Ratio – Kisebbségekért - Pro Minoritate Alapítvány. (In Hungarian).
 13. Csernicskó István–Tóth Mihály 2020: *A kárpátaljai magyar közösség nemzetiségi és nyelvi jogai. Kárpát-medencei kisebbségjogi kalauz* [The nationality and language rights of the Hungarian community in Transcarpathia. Guide to minority rights in the Carpathian Basin]. Nemzetpolitikai Államtitkárság. (In Hungarian).
 14. Dudics Lakatos Katalin 2018. „...én is nyelvjárásban beszélek” [“...I also speak in dialect”]. *Anyanyelv-pedagógia* [Mother tongue pedagogy] XI. évfolyam, 2018/2. szám, 112–114. (In Hungarian).
 15. Dudics Lakatos Katalin 2020. *Kárpátaljai magyar pedagógusok és tanítványaik metanyelvi ismereteiről* [Transcarpathian Hungarian teachers and their students' meta-linguistic knowledge]. *Magyar Nyelvjárások* [Hungarian Dialects] 58: 165–173. (In Hungarian).
 16. Dudics Lakatos Katalin 2021: *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvjárási attitűdjének alakulása egy megismételt kérdőíves gyűjtés alapján* [Development of dialect attitudes of Hungarian schoolchildren in Transcarpathia based on a repeated questionnaire survey]. *Magyar Nyelv* [Hungarian Language], 117. évf. 3. sz. / 2021, 346–354. (In Hungarian).
 17. Fancsaly Éva–Gúti Erika–Kontra Miklós–Molnár Ljubić Mónika–Oszkó Beatrix–Siklósi Beáta–Žagar Szentesi Orsolya 2016: *A magyar nyelv Horvátországban* [Hungarian language in Croatia]. Gondolat Kiadó - Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatói Intézet, Budapest–Eszék. (In Hungarian).
 18. Fedinec Csilla 2001: *Nemzetiségi iskolahálózat és magyaroktatás Kárpátalján* [Ethnic school network and Hungarian education in Transcarpathia]. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* [Forum Social Science Review]. 3. évfolyam, 1. szám, 63–82. (In Hungarian).
 19. Göncz Lajos 1999: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)* [The Hungarian language in Yugoslavia (Vojvodina)]. Osiris Kiadó - Fórum Könyvkiadó - MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék. (In Hungarian).
 20. Jánk István 2019: *Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben* [Language bias and discrimination in Hungarian language teacher evaluation]. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra. (In Hungarian).
 21. Kaposi József 2012: *Értékek és tartalmak, avagy a tartalom értékei* [Values and content, or the values of content]. *Új Pedagógiai Szemle* [New Pedagogical Review]. 62. évf. 1-2-3. sz. / 2012, 5–22. (In Hungarian).
 22. Kerber Zoltán 2005: *Magyar nyelv és irodalom tankönyvek elemzése 2* [Analysis of Hungarian language and literature textbooks 2]. *Iskolakultúra: pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata* [School Culture: a professional-scientific journal for teachers]. 15. évf. 10. sz., 107–119. (In Hungarian).
 23. Kontra Miklós 2008: *Bevezető gondolatok az „Anyanyelv-változatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés” című szimpóziumhoz* [Introductory reflections to the

- symposium on "Mother tongue varieties, identity and Hungarian mother tongue education"]. In: Csernicskó István és Kontra Miklós szerk. *Az üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés* [From here on the glass hill. Mother tongue varieties, identity and Hungarian mother tongue education]. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus azonos című szimpóziumán elhangzott előadások anyaga. PoliPrint Kft és II. Rákóczi Ferenc KMF, Ungvár–Beregszász, 7–9. (In Hungarian).
24. Kontra Miklós 2009: A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/megvalósításai [The concept of linguistic genocide and its realisation(s) in Hungary today]. *Kritika: Társadalomelméleti és Kulturális Lap* [Review in Social Theory and Culture Journal] 2009 / 5. szám, 22–25. (In Hungarian).
 25. Lanstyák István 1991: A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991) [In the Shadow of the Slovak Language (The Hungarian Language in Czechoslovakia 1918–1991)]. In: Kontra Miklós szerk. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről* [Studies on bilingualism beyond our borders]. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest, 11–72. (In Hungarian).
 26. Lanstyák István 1996: Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl [Mother tongue education at the border and beyond]. In: Csernicskó István – Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat* [Minority Hungarian language use in schools]. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., 11–15. (In Hungarian).
 27. Lanstyák István 2000: *A magyar nyelv Szlovákiában* [The Hungarian language in Slovakia]. Osiris Kiadó - Kalligram Könyvkiadó - MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony. (In Hungarian).
 28. Lőrincz Gábor 2020: A nyelvi tévhitek megjelenése különböző tankönyvvariánsokban [Language misconceptions in different textbook variants]. In: *A nyelv perspektívája az oktatásban* [The language perspective in education]. Eger, Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó. 225–242. (In Hungarian).
 29. Misad Katalin 2020: A nyelvváltozatok szemléltetése a szlovákiai magyar tannyelvű iskolák anyanyelvtankönyveiben [Illustrating language variation in the mother tongue textbooks of Hungarian-language schools in Slovakia]. In: Ludányi Zsófia, Jánk István, Domonkosi Ágnes szerk. *A nyelv perspektívája az oktatásban* [The language perspective in education]. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásából, Líceum Kiadó, Eger, 251–260. (In Hungarian).
 30. Molnár Anita 2010: Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján [Hungarian or Ukrainian school? On the possible consequences of the language of instruction in Transcarpathia]. In: *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig* [Boundary situations III. Attempts at self-definition: from tradition to linguistic identity]. Szerkesztő: Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 186–212. (In Hungarian).
 31. N. Császi Ildikó 2018: Az additív szemlélet érvényesülése az újabb anyanyelvi tankönyvekben [The additive approach in recent mother tongue textbooks]. *Tanulmányok* [Studies]. 2018/1. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 45–62. (In Hungarian).

32. Orosz Ildikó 2010: A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010) [The situation of Hungarian mother tongue/native language education and training in Transcarpathia (1991–2010)]. In. *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye* [Collection of studies of the Lehoczky Tivadar Institute of the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of higher education], 87–137. (In Hungarian).
33. Péntek János 1995: A kisebbségi iskolák kétnyelvűsége és kettősnyelvűsége [Bilingualism and bilingualism in minority schools]. *Irodalmi Szemle, Irodalom, Kritika, Társadalomtudomány* [Literary Review, Literature, Criticism, Social science]. XXXVIII. évfolyam, 3. szám 82–86. (In Hungarian).
34. Péntek János–Benő Attila 2020: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)* [The Hungarian language in Romania (Transylvania)]. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Gondolat Kiadó, Budapest. (In Hungarian).
35. Perjés István–Vass Vilmos 2008: A curriculumelmélet műfaji fejlődése [The genre development of curriculum theory]. *Új pedagógiai szemle* [New pedagogical review]. 58. évf. 3. sz., 3–9. (In Hungarian).
36. Sándor Klára 2018: Nyelvi hátrányos helyzet az iskolában [Language disadvantage at school]. In. Kontra Miklós szerk. „*Tudjuk a nyelvtant, mégsem tudunk semmit*”. *Olvasmányok nyelv, társadalom és kultúra összefüggéséről* [“We know grammar, yet we know nothing”. Readings on the relationship between language, society and culture]. Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 188–201. (In Hungarian).
37. Séra Magdolna 2010: Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelvválasztásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján) [Pros and cons in school language choice (or the impact of educational policy changes on the Hungarian community in Transcarpathia, based on interviews)]. In. *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig* [Boundary situations III. Attempts at self-definition: from tradition to linguistic identity]. Szerkesztő: Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 161–185. (In Hungarian).
38. Szépfalusi István–Vörös Otto–Beregszászi Anikó–Kontra, Miklós 2012: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában* [The Hungarian language in Austria and Slovenia]. Gondolat Kiadó - Imre Samu Nyelvi Intézet - Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Budapest–Alsóőr–Lendva. (In Hungarian).

A kétnyelvűségkutatás eredményeinek megjelenése a magyarországi és a kárpátaljai magyar középiskolai oktatásban

Gazdag Vilmos, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. gazdag.vilmos@kmf.org.ua, ORCID 0000-0002-9331-2307.

Az elmúlt évtizedek során a magyarországi és a határon túli nyelvészeti kutatások terén is komoly figyelem övezte a határon túli magyar nyelvváltozatok alakulását, illetve az

azokban megmutatózó államnyelvi hatásokat. A témakörrel kapcsolatosan megjelent írások jelentős részében a szerzők annak a fontosságát is kiemelik, hogy a minden szintésre kiterjedő adekvát kommunikáció elérése céljából kiemelkedő fontossága van a nyelvi és nyelvhasználati tudatosságnak, amely kétséget kizáróan szoros összefüggést mutat az iskolai anyanyelvoktatás milyenségével, valamint az iskolában oktató tanárok nyelvszemléletével, nyelvi előítéleteivel is. Azzal kapcsolatosan viszont már meglehetősen kevés kutatás foglalkozott, hogy a kétnyelvűségkutatás eredményei milyen formában és mennyiségben jelennek meg a kárpátaljai és a magyarországi iskolai oktatásban.

Jelen írás célja tehát a fentebb említett hiányra való reakcióként a kárpátaljai és a magyarországi tantervek és tankönyvek kétnyelvűségkutatással kapcsolatosan megjelenő anyagainak az áttekintő elemzése, illetve a két ország tekintetében jelentkező sajátosságok bemutatása. Az állami szabványok, tantervek és tankönyvek elemzése alapján elmondhatjuk, hogy kétnyelvűségkutatás eredményei a magyarországi és a kárpátaljai középiskolai oktatás a magyar nyelvi tananyagtartalmában is megjelennek. Ugyanakkor, amíg a magyarországi Nemzeti Alaptanterv, a kerettantervek és a kapcsolódó tankönyvek vonatkozásában folyamatos gazdagodás jellemzi a kétnyelvűséggel és a határon túli nyelvvaltozatokkal kapcsolatosan megjelenő anyagokat, addig a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban egyfajta visszalépést figyelhetünk meg.

Kulcsszavak: *kétnyelvűségkutatás, középiskola, tankönyv, tanterv, tananyagtartalom, Magyarország, Kárpátalja.*

Поява результатів дослідження двомовності в середній шкільній освіті на Закарпатті та в Угорщині

Газдаг Вільмош, к.ф.н., доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II. gazdag.vilmos@kmf.org.ua, ORCID 0000-0002-9331-2307.

Протягом останніх десятиліть розвиток різновидів угорської мови за межами Угорщини та впливи державної мови, що проявляються в них, привертають значну увагу в лінгвістичних дослідженнях в Угорщині та за її межами. У значній частині літератури на цю тему автори також підкреслюють важливість усвідомлення мови та використання мови для досягнення адекватної комунікації в усіх контекстах, що, безсумнівно, тісно пов'язано з якістю викладання рідної мови в школах, а також з мовними установками та лінгвістичними упередженнями вчителів. Однак досліджень щодо форми та кількості результатів вивчення двомовності у шкільній освіті на Закарпатті та в Угорщині було відносно мало.

Тому метою цієї статті, у відповідь на вищезгадану прогалину, є огляд матеріалів, опублікованих у закарпатських та угорських навчальних програмах і підручниках з вивчення білінгвізму, а також представлення специфіки цих двох країн. На основі аналізу державних стандартів, навчальних програм і підручників можна стверджувати, що результати досліджень білінгвізму відображені в угорськомовних навчальних програмах середньої освіти в Угорщині та Закарпатті. Водночас, якщо Національний навчальний план Угорщини, рамкові навчальні програми та

відповідні підручники характеризуються постійним збагаченням матеріалами, пов'язаними з білінгвізмом та мовними різновидами з-за кордону, то в освіті носіїв угорської мови на Закарпатті можна спостерігати певний регрес.

Ключові слова: дослідження білінгвізму, середня школа, підручник, навчальна програма, зміст навчальної матеріали, Угорщина, Закарпаття.

The appearance of the results of bilingualism research in secondary school education in Transcarpathia and Hungary

Gazdag, Vilmos, PhD, Associate Professor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College, Department of Philology. gazdag.vilmos@kmf.org.ua, ORCID 0000-0002-9331-2307.

Over the past decades, the development of Hungarian language varieties beyond the borders of Hungary and the state language influences that have been manifested in them have attracted considerable attention in linguistic research in Hungary and beyond. In a large part of the literature on the subject, the authors also emphasise the importance of language and language use awareness for achieving adequate communication in all contexts, which is undoubtedly closely linked to the quality of mother tongue teaching in schools and to the language attitudes and linguistic biases of teachers. However, there has been relatively little research on the form and quantity of the results of bilingualism research in school education in Transcarpathia and Hungary.

The aim of this paper, therefore, in response to the above-mentioned gap, is to provide an overview of the materials published in Transcarpathian and Hungarian curricula and textbooks on bilingualism research and to present the specificities of the two countries. Based on the analysis of state standards, curricula and textbooks, it can be said that the results of bilingualism research are reflected in the Hungarian language curricula of secondary education in Hungary and Transcarpathia. At the same time, while the Hungarian National Curriculum, the framework curricula and the related textbooks are characterised by a continuous enrichment of the materials related to bilingualism and language varieties from across the border, a certain regression can be observed in the education of native Hungarian speakers in Transcarpathia.

Keywords: *bilingualism research, secondary school, textbook, curriculum, curriculum content, Hungary, Transcarpathia.*